

»Habitus« ako spojovací článok medzi individuálnou a sociálnou praxou

Ondrej Kaščák, Trnavská univerzita v Trnave, okascak@truni.sk

KAŠČÁK, Ondrej. "Habitus" as a link between individual and social practice. *Individual and Society*, 2005, Vol. 8, No. 1.

In the study, we refer to the mechanism of the process of social reproduction in the period of childhood and youth, based on the concept of the so-called socialization. "Habitus" of the French sociologist P. Bourdieu. Author refers to fundamental aspects of this concept and describes the circumstances of the Habituation processes, in which the individual psychological characteristics (the address the psychological and learning theory concepts of habituation) successively with the social structure (the sociological or social and cultural anthropological concepts of habituation thematize) merge. This merger, which forms the basis of the concept Bourdieu, allows the correspondence or conformity of the individual and the social structural in human action and can therefore be understood as the basic unit of social cohesion.

Childhood.Youth. P. Bourdieu. Social reproduction.

Štúdiá je výstupom riešenia výskumného projektu VEGA 1/0096/03 Pedagogické reflexie a prístupy k vzdelávaniu ako formovaniu kultúrnej gramotnosti

Úvod

Sociálna a kultúrna antropológia nás po desaťročia zásobí poznatkami, z ktorých možno vyvodit', že takmer vo všetkých typoch spoločností je proces sociálnej a kultúrnej reprodukcie v rozličných podobách účinný po celý život človeka. Rozličné spoločnosti sa vyznačujú rozličnými mechanizmami sociálnej afirmácie, kontinuizácie a konformizácie. Vo všeobecnosti však možno povedať, že kľúčovým obdobím, v ktorom sa kladú základy dlhodobej sociálnej akceptácie, je obdobie detstva. Existuje mnoho socializačných koncepcií, snažiacich sa opísať proces sociokultúrnej reprodukcie v ranom období života človeka, ale len málo z nich rezonuje v súčasných sociálnych vedách tak intenzívne ako koncepcia tzv. »habitusu« francúzskeho sociológa P. Bourdieua. Táto koncepcia je totiž schopná vysvetliť korešpondenciu medzi individuálnymi a sociálnymi praktikami, korešpondenciu, ktorá sa v súčasných »postmoderných« podmienkach môže zdať ako nemožná. Aj keď je súčasné sociálne vedomie orientované na individualizmus, partikularizáciu a fragmentarizáciu života, poukazuje koncepcia »habitusu« na špecifické socializačné procesy, ktoré sú individuami nereflektované, a ktoré zo svojej podstaty individuálnej reflexii unikajú, ale ktoré vytvárajú predpoklady konvergencii individuálnych praktík a sú tak dôležitým predpokladom implicitnej sociálnej kohézie (aj keď sa explicitne môže zdať, že spoločnosť je anomická).

Pojem »habitus« však »má svoju dlhú tradíciu vo filozofii a sociológii už dávno pred Bourdieuom« (Prokop, 2003, s. 100-101), ale treba povedať, že len u málo (ak vôbec u nejakých) autorov sa stretávame s tak komplexným, detailným poňatím a rozpracovaním danej problematiky. V nadväznosti na latinský pôvod tohto výrazu sa habitus tradične ponímal ako špecifický celkový telesný prejav človeka, jeho gestá, jeho

správanie sa a jeho konanie v určitých sociálnych podmienkach. V psychologických disciplínach sa neskôr pri definovaní tohto pojmu začali zdôrazňovať repetitívne aspekty tohto zjavného a špecifického sociálneho konania, resp. správania sa a toto ponímanie je relevantné aj dnes: „Psychológovia rozumejú pod habitusom súhrn zjavných vlastností človeka, považovaných za návyk“ (Ondrejko, 1998, s. 180). Habitus teda „v psychológii označuje určitý, väčšinou zautomatizovaný algoritmus správania“ (Prokop, 2003, s. 101). V tradičnej psychológii učenia (napríklad Linhart, 1982) sa proces utvárania takto ponímaného habitusu označuje ako tzv. »habituácia« (v novších sociálnovedných koncepciách, napr. v koncepcii P. Bergera a T. Luckmanna, sa hovorí aj o »habitualizácii«). Habituácia sa tu chápe ako pomerne jednoduchý (ale zato účinný!) druh *neassociatívneho* (nedochádza teda pri ňom k združovaniu predstáv a k zvedomeniu) učenia sa, ktorý možno tiež označiť výrazom „privykanie“. Taktiež sa v tomto zmysle používa aj výraz „kondicionovanie“, ktorý má vyjadriť skutočnosť, že *proces privykania prebieha na základe prispôsobovania sa podmienkam sociálneho prostredia, do ktorých je učiaci sa zasadený, a ktoré ovplyvňujú jeho konanie. Podstatou tohto procesu je potom opakované konanie nevyhnutne vyplývajúce z konštitúcie tohto prostredia.*

Vo väčšine publikácií venovaných teórii učenia sa „habituácia“ zaraďuje do skupiny tzv. primitívnych, resp. subhumánnych druhov učenia sa vedľa takých druhov, ako je učenie podmieňovaním, vtláčovanie (imprinting) a podobne. Súčasné sociálne vedy (nehovoriac o vedách humanitných) však preferujú a vo väčšej miere tematizujú skôr tie druhy učenia sa, ktoré sa ponímajú ako aktívne, či komplexné druhy učenia sa (inštrumentálne, imitačné, diferenciacne, orientačno-exploračné, skupinové učenie sa apod.), ďalej tie, ktoré sú zaraďované medzi špecificky ľudské druhy učenia sa (verbálne, pamäťovo-sémantické, myšlienkové, sociálne učenie sa apod.), a ktoré z hľadiska subjektu predstavujú zámerné, vedomé a uvedomované učenie sa (Linhart, 1982, s. 25-28).

V súčasných sociálnych vedách je málo docenená skutočnosť, že *v socializačnom procese hrajú významnú (ak nie fundamentálnu) úlohu aj jednoduché druhy neassociatívneho učenia sa.* V ich rehabilitácii možno vidieť priekopnícky význam koncepcie P. Bourdieua (ktorý je často opomínaný aj kontexte rozsiahleho diela tohto autora). Socializačnou výhodou habituácie oproti ostatným „vyšším“ druhom učenia sa je to, čo sa obvykle považuje za príčinu jej výskumnej neatraktívnosti a nemodernosti-jej rigidnosť, repetitívnosť a nereflexívnosť. Práve „primitivizmus“ tejto formy učenia sa, teda skutočnosť, že ide o fylogeneticky starší, „nižší“ druh učenia sa, je príčinou relatívnej trvanlivosti a stálosti prostredníctvom nej osvojených foriem konania a správania. Tieto formy konania a správania sa tak totiž stávajú relatívne stabilným základom pre sociálnu činnosť a správanie sa človeka. Ich *intenzívne prepojenie s telesnou dimenziou, s návykom a neargumentatívny, nereflexívny charakter ich osvojenia* zabezpečujú takto osvojeným formám konania a správania sa invariantnosť a väčšiu stálosť. Na rozdiel od „vyšších“ druhov učenia totiž *vyúsťujú najmä do somatizovaných foriem konania a správania, do foriem takpovediac vrytých to tela,* čím je „garantovaná istota a automatizmus“ foriem konania (Audehm, 2001, s. 107). P. Bourdieu poukázal na významnosť procesu habituácie už vo svojich raných, antropologicky fundovaných prácach a jeho koncept habitusu sa stal následne fundujúcim pre takmer celú jeho rozmanitú tvorbu. Ucelenú koncepciu habituácie a jej rezultatívnych efektov vo forme habitusu prezentuje P. Bourdieu v rozličných prácach (1979, 1987, 1994, 1998, 2000 a iné). Na kľúčové aspekty tejto koncepcie poukážeme v nasledujúcich častiach.

1. Habituácia a iné formy učenia sa

P. Bourdieu (1979, s. 192; 1987, s. 138) rozlišuje tri základné druhy, resp. formy sociálneho učenia a učenia sa. Prvou kľúčovou formou učenia sa je podľa neho učenie sa napodobňovaním, učenie sa na základe modelov a ich imitácie. Ako P. Bourdieua komentuje M. Rieger-Ladich (2002, s. 322), toto učenie sa má prebiehať na základe „púheho pozorovania“, čím sa vlastne P. Bourdieu svojim ponímaním dostáva do blízkosti ku klasickému bandurovskému ponímaniu imitačného učenia sa ako observačného učenia sa, teda učenia sa na základe pozorovania. Takéto učenie sa je sociálnym učením, pretože k nemu dochádza v rámci sociálnej interakcie, predovšetkým v kontexte výchovy. V rámci tohto kontextu dochádza k procesom indentifikácie, t. j. stotožňovania sa s určitým vzorom (otec, matka, učiteľ a podobne). [V súčasnosti sa v sociálnych vedách rozvíja veľmi silný prúd skúmania imitačných procesov, ktoré sa v rámci týchto skúmaní začali zaraďovať pod súhrnný pojem „mimesis“ (pozri Wulf, 2001a; Wulf, 2001b; Wulf, 2002; Runge, 2002).] *Objektom napodobňovania sú tu teda ľudia ako určité osobnostné modely.* Do takto ponímaného procesu napodobňovania potom na základe jeho personálnej bázy veľmi výrazne zasahujú charakteristiky úcty, uznania a autority.

Druhým kľúčovým procesom učenia sa má byť podľa P. Bourdieua (1979, s. 192) „explicitné a výslovné odovzdávanie“ a prenos poznania. Ide teda o tematizované vychovávanie, vyučovanie, poučanie a inštruovanie, teda riadené učenie. Ide o učenie prebiehajúce „diskurzívnou cestou“ (Rieger-Ladich,

2002, s. 323). Takýto typ učenia je základom explicitnej „pedagogickej práce“ (Bourdieu, 1987, s. 136). V nej sa explicitne stanovujú pravidlá konania a správania sa, plánujú sa stratégie čo najefektívnejšieho ovplyvňovania konania a jeho vstúpania. Tretím, pre socializáciu kľúčovým typom učenia sa je pre Bourdieua habituácia. Tá má podľa Bourdieua prebiehať úplne iným spôsobom ako predchádzajúce typy sociálneho učenia. Na rozdiel od predchádzajúcich typov má totiž prebiehať na základe tzv. „štruktúrnych cvičení“ (Bourdieu, 1979, s. 192), respektíve tzv. „štruktúrnych cvičení“ (Bourdieu, 1987, s. 138). Má ísť o „cvičenia“, teda *repetitívne činnosti neustále navodzované sociálnou štruktúrou* (formy konania adekvátne sociálnej štruktúre, napr. spôsoby spoločenského správania sa, držania tela, gestikulácie apod.). Základom habituácie má byť „...opakované nacvičovanie adekvátnych spôsobov konania...“ (Kögler, 1994, s. 92), nacvičovanie, ktoré však nie je explicitne navodzované a tematizované sociálnymi aktérmi (ako napr. v prípade tzv. senzomotorického alebo perцепčnomotorického učenia), ale je skôr navodzované implicitne a odvíja sa od celkovej podoby sociálnej štruktúry (od možností konania a správania sa vyplývajúcich zo sociálneho rozloženia, triednej štruktúry, rozloženia sociálnych rolí, statusovej štruktúry, sociálnych blízkostí a dištancií apod.). Ide tu teda o formy konania, ktoré sú fundamentálne pre bezkonfliktnú existenciu v danom sociálnom priestore, a ktoré nie sú predmetom explicitnej diskurzívnej tematizácie či reglementácie.

Nejde tu teda o *pravidlá* (správania, konania), ale o *pravidelnosti*, teda o privykanie pravidelnostiam sociálneho života, o opakované privykanie určitým stereotypným, sociálnymi podmienkami navodeným formám konania. Sú to teda „pravidelnosti fyzického a sociálneho poriadku“, ktoré „svojim tlakom formujú a vstúpajú dispozície“ (Bourdieu, 2000, s. 25). Habituácia, ako „sociálna konštrukcia tela“, má potom „len z veľmi malej časti formu výslovnej a jasnej pedagogickej aktivity. Z veľkej časti ide o automatický účinok...“ (Tamtiež, s. 25) pôsobenia sociálnych podmienok. Pravidlo tu nie je základom, skôr naopak, je len „núdzovým riešením, má regulovať parciálne zlyhanie habitusu, t. j. napraviť malé chyby, ku ktorým prišlo počas činnosti vstúpania, ktorej úlohou je produkovať formy habitusu, ktoré sú schopné plodiť regulované praktiky a formy praxe mimo výslovnej reglementácie a inštitucionálneho vyzvania k pravidlu“ (Bourdieu, 1979, s. 215). Habituáciu teda „nemožno ponímať ako nasledovanie (explicitných) pravidiel konajúcimi“ (Audehm, 2001, s. 106), ale ako proces, v ktorom majú „primárne habituálne praktiky“ (Tamtiež, s. 107).

Bourdieu teda kladie pred rovinu logosu, diskurzu a reflexie rovinu praxe. Socializačne fundamentálnymi sú preňho priebežne a pravidelne žité formy konania bez potreby explicitnej tematizácie, resp. reglementácie. Je zjavné, že tento socializačný proces súvisí s procesom napodobňovania. Bourdieu (1987, s. 136; 1979, s. 189-190) však upozorňuje, že oba procesy nemožno úplne stotožňovať. Pri habituácii totiž sociálni aktéri nepredstavujú akési »vzory« či »modely« imitácie, tobôž identifikácie. Podľa Bourdieua tu proces napodobňovania nemá personálnu bázu, teda nie je založený na princípe autority či uznania. V rámci habituácie skôr konanie bezprostredne „oslovuje“ konanie. Prax priamo pôsobí na prax. Je predmetom osvojenia ako objektívny systém pravidelností sociálneho konania v daných sociálnych podmienkach, takže do týchto procesov vstupuje subjektívna, svojvoľná zložka len okrajovo. Habituácia teda predstavuje proces osvojenia si fundamentálnych foriem sociálneho konania, je procesom reprodukcie spoločenského poriadku.

2. Telesnosť a nereflexívnosť habituácie

U P. Bourdieua je proces habituácie nevyhnutne spojený s telesnou dimenziou, s „telom dospievajúceho ako najdôležitejším médiom“ (Rieger-Ladich, 2002, s. 324). Špecifickým znakom habituácie je, že prebieha „na predvedomej, práve na tele v kontexte habituálnych cvičení vykonanej roviny“ (Kögler, 1994, s. 92). Pri habituácii teda dochádza k určitému špecifickému, opakovanému, nevedomovanému telesnému učeniu sa. Ide teda o učenie sa založené na „koncepte »vtelenia«“ (McLaren, 1999, s. LIII), o „učenie sa“ ako „formu telesného tvarovania“ (Tamtiež, s. LV). Spojenie telesnosti, nereflexívnosti a nediskurzívnosti sa tu pritom javí ako prirodzené, pretože telo je „miestom pred- a nevedomého, prereflexívneho..., nediskurzívneho, pred- a nejazykového...“ (Schürmann, 2003, s. 53). Pri habituácii potom ide o „socializáciu cez telo..., ktorá nie je hodnotená vedomím...“ (Meyer-Drawe, 2000, s. 59). Inými slovami to znamená, že to, čo je nám „takýmto spôsobom vtelené sa usídľuje mimo procesu vedomia...“ (Bourdieu, 1979, s. 200), nie je to teda sociálnym aktérom cenzurované, ale je to v špecifických sociálnych podmienkach a kontextoch automaticky a priamo uplatňované. Navykaním sa utvára akýsi „prereflexívny súhlas tela“ (Bourdieu, 1991, s. 90), teda *dochádza k telesnému osvojeniu bez procesu reflexie (tematizácie)*.

K efektívnemu nereflektovanému vteleniu daných foriem konania dochádza ich neustálou a pravidelnou repetíciou, ktorá je vlastne podmienkou procesu navykania. Opakovanie telesných činností (na základe opakovaného navodzovania) spôsobuje „zabúdanie tela na seba samé“ (McLaren, 1999, s. LIV), t. j.

nereflexívnu automatizáciu foriem konania. Tým sa stávajú rutinizovanými a subjekt ich v určitých špecifických kontextoch a priestoroch automaticky „nasadzuje“ bez toho, aby to reflektoval. Takto osvojené sociálne konanie má teda podobu akéhosi „praktického majstrovstva“ (Bourdieu, 1987, s. 138), ktoré „funguje s automatickou istotou inštinktu“ (Tamtiež, s. 191). *Nejde však o inštinktívne formy konania v pravom zmysle slova, ale o formy konania rezultujúce zo socializačných procesov.* Ak by sme však predsa len mali hovoriť o inštinktívnych formách, tak jedine v zmysle „určitého druhu spoločensky utvoreného inštinktu“ (Bourdieu, 1987, s. 287) a to utvoreného na základe dlhodobej habituácie. Ako J. Prokop (2003, s. 100) parafrázuje P. Bourdieua, „zvyk je našou druhou prirodzenosťou“. Len v tomto význame možno z habituácie rezultujúce formy konania ponímať ako inštinktívne formy. Takto osvojené konanie sa „...stáva prirodzenosťou, premenenou do motorických schém a automatických telesných reakcií...“ (Bourdieu, 1987, s. 127). Proces nereflektovaného telesného vstúpenia, „vtelenia“ daných foriem konania označuje P. Bourdieu (2000) ako tzv. „somatizáciu“.

Repetícia foriem konania, ktorá je obsiahnutá v pojme »štrukturálne cvičenia«, je do značnej miery závislá od danej sociálnej štruktúry a od špecifických sociálnych podmienok. Prebieha v špecificky »štruktúrovanom priestore a štruktúrovanom čase« (Bourdieu, 1987, s. 139). Špecifiká sociálnych podmienok majú kľúčový vplyv na výslednú podobu habituácie. Znamená to, že „si osvojujeme pohyby“ a aj si „osvojujeme nemožné nie tým, že sme vystavení jazykovým zákazom a nasledujúcim sankciám. Existuje omnoho subtilnejšia cenzúra, tým, že sa učíme pred prahom výslovnnej tematizácie, že prispôbujeme naše správanie zvyklostiam... prostredia.“ (Meyer-Drawe, 2000, s. 59) V tomto adaptačnom procese postupne vznikajú „...ekvivalencie medzi fyzickým a sociálnym priestorom“ (Bourdieu, 1987, s. 132). Habituáciou sa „z prirodzeného organizmu stáva schopné telo“, ktorého „pohyby sa zväzujú so sociálnymi súvislosťami, stávajú sa... nereflektovanými, habitualizovanými činnosťami...“ (Wulf, 2001b, s. 268). V rámci habituácie dochádza k nahradeniu „divokého tela«... »habituovaným«, t. j. časovo štruktúrovaným telom...“ (Bourdieu, 1979, s. 199). Habituácia má teda za následok „socializované telo, telo štruktúrované, ktoré do seba pojalo imanentné štruktúry...“ (Bourdieu, 1998, s. 110). Aj keď si to teda socializovaný subjekt neuvedomuje, riadi sa na základe kontextovo podmienenej habituácie podľa „istých kolají vpísaných do vlastnej sociálnej telesnosti“ (Göhlich, 2001, s. 31). Ch. Wulf s J. Zirfasom (2001, s. 112) tvrdia, že „telo sa tak stáva pamäťou sociálneho“ a vo svojich prejavoch sa aj v budúcnosti na takto osvojené formy konania v daných sociálnych podmienkach opakovane a automaticky rozepamätáva. Habituáciou teda dochádza k transformácii »prirodzenej«, »divokej« telesnosti na telesnosť »sociálnu«, pričom táto sa stáva interiorizovanou, zautomatizovanou - stáva sa »druhou prirodzenosťou« fungujúcou »s automatickou istotou inštinktu«.

3. Habitus ako formatívny produkt habituácie

Proces habituácie je pre Bourdieua fundamentálnym sociálnoreprodukčným procesom. Dochádza v ňom totiž k reprodukcii bázických tradičných foriem sociálneho konania. Tieto fundamentálne formy konania nie sú predmetom reflexie (nie je tam teda nebezpečenstvo ich dennodenného spochybňovania), ale sú implicitne akceptované ako dané a javia sa ako stále a prirodzené. „Tradícia sa zakladá na všetkých takých spôsoboch správania, ktoré sa stali v dejinách sociálneho systému samozrejmi, pravidelnými a akceptovateľnými. ... produkovanie týchto spôsobov správania nepotrebuje žiadnu reflexiu...“ (Maturana-Varela, 1991, s. 261). Domnelá samozrejmosť a prirodzenosť takýchto foriem konania je podľa Bourdieua dôsledkom práve nereflexívneho procesu habituácie, v ktorom sa stávajú »druhou prirodzenosťou«. Na tomto mieste však treba upozorniť na Bourdieuovu (1987, s. 127) myšlienku, že aj keď „konajúci nikdy celkom presne nevedia, čo robia“, ich konanie má „viac zmyslu, ako sami vedia“. Mnohé bežné formy konania a prejavy, ktoré sa javia ako prázdne (lebo nemajú zjavný symbolický obsah), teda majú omnoho väčší sociálny význam ako by sa mohlo zdať. Zapadajú totiž do globálnej mozaiky sociálnych praktík, čo je samo o sebe veľmi dôležitá skutočnosť. K. Audehmová (2001, s. 108) preto v nadväznosti na Bourdieua upozorňuje, že práve habituácia „umožňuje implicitné a predvedomé a tým účinné uznanie jestvujúceho poriadku: V habituse sú vtelené a stelesnené mocenské vzťahy“. Bourdieu však na druhej strane ukazuje, že »druhá prirodzenosť« je sociokultúrnym konštruktom, ktorý sa môže meniť a transformovať (tak ako sa napr. v euroamerickom kultúrnom okruhu postupne menia podmienky a formy sociálneho konania mužov a žien). Socializačný mechanizmus však spravidla zostáva rovnaký - ide o telesnú a nereflexívnu habituáciu.

Preto to proustovské ladenie, keď Bourdieu (1987, s. 128) hovorí, že naše „ruky a nohy sú plné skrytých imperatívov“. Habituáciou sa totiž somatizujú určité základné sociokultúrne požiadavky a zvyklosti. Ich somatizácia má pritom špecifickú podobu. Podľa P. Bourdieua (1987, s. 128) habituácia spočíva v „lesti pedagogického rozumu“, ktorý si „navonok vynucuje to podstatné pod zdaním, že vyžaduje niečo nepodstatné, ako je napríklad zohľadnenie foriem...“. Tieto naoko „nepodstatné“, nereflektované formy konania (držanie tela, gestikulácia, spôsob úpravy zovňajšku apod.) osvojované v rámci „tichej“ (Bourdieu,

1987, s. 128), resp. „implicitnej pedagogiky“ (Bourdieu, 1979, s. 200), ktorá je imanentná habituácii, však predstavujú základné behaviorálne schémy uplatňujúce sa v daných sociokultúrnych podmienkach. Bourdieu (1979, s. 329) upozorňuje, že ide o „generatívne schémy vtelené v telesnej schéme“, t. j. schémy, od ktorých sa odvíjajú ďalšie formy konania. Môžeme ich teda chápať ako „nadobudnuté produktívne vzorce“ (Baumgart, 1997, s. 202) orientujúce naše ďalšie konanie. Znamená to, že produktom takéhoto implicitného „pedagogického pôsobenia... sú trvanlivé sociogeneratívne dispozície, ktoré vedú a zvečňujú konanie“ (Grenfell-James, 1998, s. 15). Tie sú potom základom akéhosi „sociálneho inštinktu“ (Rieger-Ladich, 2002, s. 331), sú „základnou dimenziou sociálneho orientačného zmyslu“ (Tamtiež, s. 325).

Tieto habituáciou vštepené základné vzorce konania označuje Bourdieu ako »habitus«. Habitus teda predstavuje súbor základných telesných dispozícií, ktoré sa utvárajú habituáciou, a ktoré majú byť konštitutívne pre ďalšie sociálne konanie a správanie sa človeka. Navonok, sekundárne, sa habitus prejavuje ako „telesná hexis“ (Bourdieu, 1987, s. 129), ktorú Bourdieu (2000, s. 59) chápe v zmysle „celkového telesného zjavu- ku ktorému patrí ako čisto fyzická stavba tela (»physis«), tak spôsob jeho držania, zaobchádzania s ním...“. Primárne je však súhrnom základných „dispozícií“. „Označenie »dispozícia« sa zdá ako obzvlášť vhodné na vyjadrenie toho, čo obsahuje pojem habitus (definovaný ako systém dispozícií): najprv vyjadruje výsledok organizovanej akcie a zavádza tým zmysel príbuzný takým slovám ako »štruktúra«; pomenováva ďalej spôsob bytia, habituálny stav (obzvlášť tela) a predovšetkým predispozíciu, tendenciu, sklon alebo náchylnosť.“ (Bourdieu, 1979, s. 446). Veľmi precízne vyjadruje podstatu kategórie habitusu aj táto definícia: „Štruktúry konštitutívne pre špecifický typ prostredia (napr. materiálne existenčné podmienky charakterizujúce triedu), ktoré môžu byť empiricky vyjadrené vo forme pravidielnosti spojených so sociálne štruktúrovaným prostredím, produkujú formy habitusu, t. j. systémy trvalých dispozícií, štruktúrované štruktúry, ktoré sú uspôsobené pôsobiť ako štruktúrujúce štruktúry, inými slovami: ako princíp produkcie a štruktúrovania foriem praxe...“ (Bourdieu, 1979, s. 164-165). Na nasledovných riadkoch rozoberieme jednotlivé tézy uvedených definícií habitusu ako systému dispozícií či štruktúrujúcich štruktúr.

Habitus má byť efektom určitých špecifických organizačných podmienok a „produktom práce všteповania a osvojovania“ (Tamtiež, s. 186) v podobe inkorporácie v rámci týchto podmienok. „Habitualizovanie“ je teda primárne „kondicionovaním“ a „habitus sa poníma ako... produkt kondicionovania...“ (Baumgart, 1997, s. 203), ako „výtvor kondicionovaných podmienok“ (Bourdieu, 1994, s. 40). Organizácia, štruktúra a podmienky kondicionovania však nie sú ľubovoľné, ale sú dôsledkom dlhodobého a stabilizovaného sociokultúrneho vývoja. Preto možno habitus ponímať aj ako „produkt dejín“ (Bourdieu, 1979, s. 182). Jeho dejinnosť je však daná aj tým, že človek si ho osvojuje v detstve a mladosti, no takto osvojené formy konania „prežívajú“ aj v jeho ďalšom živote „ako minulé, čo ďalej žije v aktuálnom a usiluje sa predĺžiť do budúcnosti...“ (Tamtiež, s. 182). Habitus podľa Bourdieua (1987, s. 101) „zaisťuje aktívnu prítomnosť skorších skúseností, ktoré sa v každom organizme prejavujú v podobe... schém konania, a ktoré omnoho istejšie ako všetky formálne pravidlá a explicitné normy zabezpečujú zhodu a konštantnosť praktík v priebehu času“. Na základe takéhoto dejinného ponímania možno habitus ponímať ako „vtelené, do prirodzenosti vyvinuté a tým ako také zabudnuté dejiny“ (Tamtiež, s. 105).

Médiom habituálneho kondicionovania je telo človeka, ktoré si nereflexívne osvojuje určité automatizmy správania, zviditeľňujúce sa v jeho telesnom prejave, teda v jeho »telesnej hexis«. Takto osvojené prejavy sú zároveň aj trvalými telesnými (pre)dispozíciami, t. j. nevedomými generatívnymi schémami správania, prejavujúcimi sa v tendenciách (či sklonoch) konať v príslušných sociálnych kontextoch určitým spôsobom. [K obdobnej interpretácii dospel aj J. Keller (1999, s. 204), T. Katrňák (2003, s. 67) a iní.] Takto opísaný proces habituácie, t. j. utvárania habitusu je teda podľa P. Bourdieua kľúčovým dôvodom, prečo sú v špecifických sociálnych podmienkach „určité spôsoby správania signifikantne pravdepodobnejšie ako iné“ (Rieger-Ladich, 2002, s. 318). Je to preto, lebo habitus predstavuje súbor relatívne stabilných, „trvalých dispozícií“ (Bourdieu, 1979, s. 329). Len na základe pôsobenia týchto dispozícií možno konštatovať, že „...vytrvalosť nášho predvedomo konajúceho tela je enormná“ (Meyer-Drawe, 2000, s. 59). Takéto dispozície udržujú kontinuitu sociálneho správania a konania, jeho adekvátnosť a predpokladateľnosť.

Záver

Problém hodnotenia habituácie spočíva v jej rozdvojenosti. Z jednej strany sa ňou znižuje konfliktný potenciál v daných sociálnych podmienkach (habituácia prebiehajúca v optimálnych sociálnych podmienkach znižuje riziko sociálnej deviácie), uľahčuje a stransparentňuje (sprehľadňuje) sa ňou sociálny život a styk. Habituáciou sú ľuďom spravidla všteповané sociokultúrne akceptované a tradíciou preverené formy konania (resp. reakcií) a správania, čím sa v kontexte sociálneho života zaručuje

úspešnosť týchto prejavov, ich situačná adekvátnosť a zrozumiteľnosť (nehovoriac o tom, že dané prejavy majú často „zvyšujúci“ účinok). Gehlenovsky by sa dalo povedať, že habituáciou tak dochádza k »odľahčeniu« (z nem. „Entlastung“) človeka, pretože sa ňou predchádza namáhavému hľadaniu a vymýšľaniu optimálnych foriem konania v špecifických sociálnych podmienkach. Zároveň však možno habituáciu považovať za prostriedok skrytého sociokultúrneho »paternalizmu« spojeného s rizikom, že učí človeka siahť k takým predštruktúrovaným formám konania, ktoré už nie sú adekvátne novým sociálnym podmienkam (napríklad podmienkam rovnosti pohlaví či zvyšujúcich sa požiadaviek na nekonformnosť, tvorivosť) alebo vedie k využívaniu stereotypov správania aj vtedy, ak to situácia alebo kontext nevyžadujú a teda pestuje u neho trvalú orientovanosť na rigidné prejavy správania a tým tlmí jeho tvorivé potenciály. Najväčšou Bourdieuovou výhradou voči habituácii je však skutočnosť, že takéto socializačný proces necháva rozličné sociálne skupiny (ženy, minority, rozličné sociálne vrstvy od tých najnižších až po tie najvyššie) v nevedomosti, bráni tak reflexii ich sociálnej situácie a pravdivej analýze ich životných podmienok. Bourdieuov koncept habitusu preto nebol vypracovaný s cieľom afirmovať sociálny status quo, ale mal poskytnúť efektívne analytické prostriedky umožňujúce danú reflexiu.

Literatúra

Audehm, K.: Die Macht der Sprache: Performative Magie bei Pierre Bourdieu. In: Wulf, CH. – Göhlich, M. – Zirfas, J. (Eds.): Grundlagen des Performativen: Eine Einführung in die Zusammenhänge von Sprache, Macht und Handeln. Weinheim und München: Juventa 2001, s. 101-128. **Baumgart, F. (Ed.):** Theorien der Sozialisation: Erläuterungen- Texte- Arbeitsaufgaben. Bad Heilbrunn: Klinkhardt 1997. **Bourdieu, P.:** Entwurf einer Theorie der Praxis auf der ethnologischen Grundlage der kabyliischen Gesellschaft. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1979. **Bourdieu, P.:** Sozialer Sinn: Kritik der theoretischen Vernunft. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1987. **Bourdieu, P.:** Das Feld der Macht und die technokratische Herrschaft. In: Bourdieu, P.: Die Intellektuellen und die Macht. Hamburg: VSA 1991, s. 67-100. **Bourdieu, P.:** Zur Soziologie der symbolischen Formen. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1994. **Bourdieu, P.:** Theorie jednaní. Praha: Karolinum 1998. **Bourdieu, P.:** Nadvláda mužů. Praha: Karolinum 2000. **Göhlich, M.:** Performative Äußerungen: John Austins Begriff als Instrument erziehungswissenschaftlicher Forschung. In: Wulf, CH. – Göhlich, M. – Zirfas, J. (Eds.): Grundlagen des Performativen: Eine Einführung in die Zusammenhänge von Sprache, Macht und Handeln. Weinheim und München: Juventa 2001, s. 25-46. **Grenfell, M. – James, D.:** Theory, Practice and Pedagogic Research. In: Grenfell, M. – James, D. (Eds.): Bourdieu and Education: Acts of Practical Theory. London and Bristol: Falmer Press 1998, s. 6-26. **Katrňák, T.:** Sociální a kulturní reprodukce společnosti v teoretické perspektivě. Sociológia, 35, 2003, 1, s. 61-76. **Keller, J.:** Úvod do sociologie. Praha: Sociologické nakladatelství 1999. **Kögler, H. H.:** Michel Foucault. Stuttgart und Weimar: Metzler 1994. **Linhardt, J.:** Základy psychologie učení. Praha: SPN 1982. **Maturana, H. R. – Varela, F. J.:** Der Baum der Erkenntnis. Die biologischen Wurzeln des menschlichen Erkennens. München: Goldmann 1991. **McLaren, P.:** Schooling as a Ritual Performance: Toward a Political Economy of Educational Symbols and Gestures. Lanham: Rowman & Littlefield 1999. **Meyer-Drawe, K.:** Illusionen von Autonomie. Diesseits von Ohnmacht und Allmacht des Ich. München: Kirchheim 2000. **Ondrejko, P.:** Úvod do sociologie výchovy. Základy sociologie výchovy a mládeže. Bratislava: Veda 1998. **Prokop, J.:** Sociolog výchovy Pierre Bourdieu (1930-2002) a jeho teorie reprodukce. Pedagogická orientace, 2003, 3, s. 96-107. **Rieger-Ladich, M.:** Die Verwicklung von Determinismus und Freiheit – Pierre Bourdieus reflexive Soziologie. In: Rieger-Ladich, M.: Mündigkeit als Pathosformel: Beobachtungen zur pädagogischen Semantik. Konstanz: UVK 2002, s. 285-358. **Runge, A. K.:** Die Gewalt der sicarios. Die Macht der Mimesis und der kollektiven und inneren Bilderwelten gegen die Ohnmacht der Erziehung. In: Wulf, CH. – Merkel, CH. (Eds.): Globalisierung als Herausforderung der Erziehung. Theorien, Grundlagen, Fallstudien. Münster u. a.: Waxmann 2002, s. 365-376. **Schürmann, V.:** Die Bedeutung der Körper. Literatur zur Körper-Debatte – eine Auswahl in systematischer Absicht. Allgemeine Zeitschrift für Philosophie, 28, 2003, 1, s. 51-69. **Wulf, CH.:** Einführung in die Anthropologie der Erziehung. Weinheim und Basel: Beltz 2001a. **Wulf, CH.:** Mimesis und Performatives Handeln: Gunter Gebauers und Christoph Wulfs Konzeption mimetischen Handelns in der sozialen Welt. In: Wulf, CH. – Göhlich, M. – Zirfas, J. (Eds.): Grundlagen des Performativen: Eine Einführung in die Zusammenhänge von Sprache, Macht und Handeln. Weinheim und München: Juventa 2001b, s. 253-272. **Wulf, CH.:** Globalisierung und kulturelle Vielfalt. Der Andere und die Notwendigkeit anthropologischer Reflexion. In: Wulf, CH. – Merkel, CH. (Eds.): Globalisierung als Herausforderung der Erziehung. Theorien, Grundlagen, Fallstudien. Münster u. a.: Waxmann 2002, s. 75-100. **Wulf, CH. – Zirfas, J.:** Die performative Bildung von Gemeinschaften. Zur Hervorbringung des Sozialen in Ritualen und Ritualisierungen. Paragrana, 10, 2001, 1, s. 93-116.

»Habitus« als Bindeglied zwischen individueller und sozialer Praxis

Zusammenfassung

In der Studie wird auf den Mechanismus des Prozesses der Sozialreproduktion in der Periode der Kindheit und Jugend verwiesen, u. z. in Anlehnung an die Sozialisationskonzeption des sog. »Habitus« des französischen Soziologen P. Bourdieu. Autor verweist auf die Grundaspekte dieser Konzeption und beschreibt die Gegebenheiten des Habituationsprozesses, in dem sich die individualpsychologischen Charakteristika (die v. a. die psychologischen und lerntheoretischen Konzeptionen der Habituation thematisieren) sukzessiv mit den sozialstrukturellen (die v. a. die soziologischen bzw. sozial- und kulturanthropologischen Konzeptionen der Habituation thematisieren) verschmelzen. Diese Verschmelzung, die die Grundlage der Konzeption Bourdieus bildet, ermöglicht die Korrespondenz bzw. Übereinstimmung des Individuellen und des Sozialstrukturellen im menschlichen Handeln und kann deshalb als der Grundbaustein der Sozialkohäsion verstanden werden.